

УДК 504.6(477.43/44):502.7

Мудрак О.В., (Україна, Київ), Мудрак Г.В. (Україна, Вінниця)

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ ПОДІЛЛЯ В СТРУКТУРІ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПОДІЛЮ

Важливим аспектом збалансованого розвитку суспільства є збереження біоландшафтного різноманіття. Основним завданням щодо його відтворення є оптимізація функціонально-просторової структури природно-заповідних територій і об'єктів у відповідності до структури просторових елементів екологічної мережі (ЕМ). ЕМ – єдина природно-територіальна система, призначення якої – забезпечити екосистемну цілісність, ценотичну повноцінність, біоландшафтну репрезентативність через поєднання об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) та інших територій, які мають особливу цінність для охорони довкілля, раціонального природокористування та соціально-економічну користь для місцевого населення, поліпшуючи умови його проживання [7].

Мета досліджень – вивчення структурних особливостей ПЗФ ЕМ Поділля в розрізі адміністративних областей і районів. На основі проведених досліджень запропоновано шляхи оптимізації функціонально-просторової структури природоохоронних територій і об'єктів регіону.

Матеріал досліджень – об'єкти ПЗФ екологічної мережі Поділля, його істотні відмінності територіальної й функціональної структури у розрізі адміністративних областей і районів. Використано атлас і додатки об'єктів ПЗФ України, реєстри ПЗФ Тернопільської, Хмельницької, Вінницької областей, дані обласних управлінь охорони навколишнього природного середовища.

Методи досліджень – аналітичні, описові, польові, порівняльні, статистичні, картографічні.

Результати досліджень

Створення невиснажливої регіональної ЕМ передбачає впровадження ряду наукових принципів і підходів щодо оптимізації структури природно-заповідних територій. Одним з пріоритетних підходів формування регіональної ЕМ є адміністративно-територіальний. Проводячи аналіз функціонально-просторового стану мережі ПЗФ Поділля визначено, що він не є оптимальним. Це визначається малим і непропорційним ступенем заповідання території регіону, малою кількістю природоохоронних об'єктів поліфункціонального значення. Мережа територій і об'єктів ПЗФ регіону в географічному просторі сформована нерівномірно як в широтному, так і меридіанальному аспектах. Ступінь концентрації об'єктів ПЗФ зменшується із заходу на схід, і з півночі на південь. Більшість об'єктів ПЗФ Поділля входять до складу регіональної ЕМ як біоцентри, біогеоценози, частина ареалів сполучних територій. Проте, майже не проводиться їх аналіз на відповідність як природним ядрам, так і територіям рекреаційного призначення. Ключові території (природні ядра) екомережі, як правило, утворюють об'єкти ПЗФ. Подамо їх характеристику.

На 1.01.2008 р. площа територій і об'єктів ПЗФ екомережі Поділля складала 449866,57 га, кількість – 1364, рівень заповідності – 8,07% від загальної території регіону. В Тернопільській області він становив 8,41% (кількість 548, площа 116858,76 га), Хмельницькій – 14,8% (кількість 473, площа 305654,55 га), Вінницькій – 1,02% (кількість 343, площа 27353,26 га). Проте високий рівень заповідності не завжди передбачає ефективну функціонально-просторову структуру заповідних територій. Наприклад, на НПП “Подільські Товтри”, площею 261316 га припадає 86,19%, РЛП “Мальованка”, площею 16919,4 га 8,21% природоохоронних площ Центрального Поділля, на РЛП “Дністровський каньйон” (42084 га) – 35% Західного Поділля, на РЛП “Мурафа” (3452,7 га) – 12,6% Східного Поділля [2,3,5].

ПЗФ екомережі Тернопільщини представлений практично всіма категоріями територій та об'єктів, крім біосферних заповідників і НПП. В межах області функціонує 1 природний заповідник площею 10516,7 га, 3 РЛП площею 42997,0 тис.га, 115 ландшафтних, лісових, ботанічних, загальнозоологічних, орнітологічних та іхтіологічних заказників площею 61,2 тис.га, 9 дендропарків площею 61213,82 га, 1 зоопарк площею 10,0 га, 4 ботанічних сади площею 109,7 га, 4 заповідних урочища площею 480,2 га, 398 комплексних, ботанічних, зоологічних, геологічних та гідрологічних пам'яток природи площею 1155,76 га, 13 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва площею 112,7968 га. До складу територій інших об'єктів ПЗФ входять 101 територія площею 362,12 га [5].

ПЗФ екомережі Хмельниччини включає 1 НПП, площею 261316 га, 1 РЛП площею 16919,4 га, 154 ботанічні, гідрологічні, ландшафтні, лісові, загальногеологічні, загальнозоологічні, орнітологічні,

ентомологічні заказники (25 заказників загальнодержавного значення площею 9660,8 га і 129 – місцевого значення площею 27084,89), 1 ботанічний сад площею 17,5 га, 1 зоопарк площею 1,57 га, 18 заповідних урочищ площею 1291,5 га, 259 пам'яток природи (5 загальнодержавного значення площею 173,2 га і 254 – місцевого значення площею 1445 га), 38 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва (9 загальнодержавного значення площею 197,7 га і 29 – місцевого значення площею 813,11 га) [3].

ПЗФ екомережі Вінниччини включає 1 РЛП площею 3452,7 га, 94 ботанічні, гідрологічні, ландшафтні, лісові, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні заказники (21 заказник загальнодержавного значення площею 13548,7 га і 73 – місцевого значення площею 8304,12), 30 заповідних урочищ площею 735,5 га, 183 пам'ятки природи (10 загальнодержавного значення площею 295,7 га і 173 – місцевого значення площею 325,23 га), 36 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва (11 загальнодержавного значення площею 392,87 га і 25 – місцевого значення площею 367,5 га) [6].

Аналіз територій і об'єктів ПЗФ екомережі Поділля показує суттєві відмінності функціонально-просторової структури як у розрізі адміністративних областей, так і ландшафтних районів (табл. 1) [1-6].

Таблиця 1

Мережа територій і об'єктів ПЗФ Поділля за адміністративними одиницями

Тернопільська область (Західне Поділля)						
Адміністративні райони		Всього заповідних територій		Входять до складу інших заповідних територій		Заповідність території районів у % до загальної площі
Назва	площа, га	шт.	площа, га	шт.	площа, га	
Бережанський	66113	47	3671,05	6	57,00	5,47
Борщівський	100587	87	19472,33	26	58,77	19,30
Буцацький	80212	33	9328,37	10	38,32	11,58
Гусятинський	101616	26	14453,28	3	1,03	14,22
Заліщицький	68391	59	17586,62	28	128,89	25,53
Збарзький	86306	28	4422,87	1	0,04	5,12
Зборівський	97741	14	4493,38			4,60
Козівський	69430	15	1461,52			2,11
Кременецький	91754	36	7856,41	2	16,50	8,54
Лановецький	64234	18	2819,12			4,46
Монастирський	58815	27	8120,48	6	19,10	13,77
Підволочиський	83726	22	3450,51			4,12
Підгаєцький	49638	17	1311,45	3	33,01	2,58
Теребовлянський	113003	32	3806,42			3,37
Тернопільський	74911	22	852,2668			1,14
Чортківський	90344	31	5235,59	8	0,14	5,80
Шумський	83800	34	7792,07	8	9,32	9,29
м. Тернопіль	5852	10	725,00			12,39
Разом:		548	116858,7 6	101	362,12	8,41
Хмельницька область (Центральне Поділля)						
Білогірський	77623	9	846,50			1,10
Віньковецький	65281	14	380,71			0,58
Волочиський	110366	14	676,52			0,61
Городоцький	111059	21	3457,91	1	2942,5	3,11
Деражнянський	91584	8	2215,3			2,41
Дунаєвецький	118153	23	1558,38			1,31
Ізяславський	125330	28	3419,61			2,72
Кам'янець-Подільський	153663	48	9246,15			6,01
м. Кам'янець-	2787	66	39,08	66	39,08	1,40

Подільський						
Красилівський	118122	24	2414,16	1	88	2,04
Летичівський	95136	21	3356,01			3,52
м. Нетішин	6592	3	143,90			2,18
Новоушицький	85327	21	3127,98			3,66
Полонський	86582	12	4676,8	1	3981,0	5,40
Славутський	116278	26	585,03			0,50
м. Славута	2250	1	6,5			0,28
Старокостянтинівський	121417	35	2662,0			2,19
Старосинявський	66222	6	395,5			0,59
Теофіопольський	71626	16	355,3			0,49
Хмельницький	122693	10	1709,31	1	322	1,39
м. Хмельницький	8624	9	180,51			2,09
Чемеровецький	92801	20	967,31			1,0
Шепетівський	116244	19	13558,92	1	12938,4	11,66
м. Шепетівка	3765	1	91,8			2,43
Ярмолинецький	89812	17	1560,7			1,73
Разом:		472	305654,5 5	71	20222,98	14,8
Вінницька область (Східне Поділля)						
Барський	1110212	12	43,44			0,04
Бершадський	128583	13	781,72			0,60
Вінницький	91878	33	1177,17	1	27,0	1,28
Гайсинський	110247	13	426,52			0,84
Жмеринський	117093	20	1264,75	1	775,6	1,08
Іллінецький	91452	6	583,23			0,64
Калинівський	108578	6	49,41			0,04
Козятинський	113131	8	159,55			0,14
Крижопільський	88431	4	138,95			0,16
Липовецький	96940	4	15,43			0,02
Літинський	95983	10	2582,06	2	2272,9	2,69
Могилів-Подільський	93293	29	2511,22	2	1082,4	2,69
Муровано- Куриловецький	88647	15	1494,67			1,68
Немирівський	129201	21	1538,69	1	57,6	1,19
Оратівський	87235	5	255,91			0,29
Піщанський	59529	9	1058,12			1,78
Погребищинський	119989	8	818,36			0,68
Теплицький	80892	10	142,49			0,18
Тиврівський	88160	12	104,25			0,12
Томашпільський	77849	9	121,31			0,15
Тростянецький	94510	25	1779,04			1,81
Тульчинський	112381	15	1144,82	1	21,8	0,99
Хмельницький	125325,6 6	9	791,1			0,63
Чечельницький	59161	7	4809,57			6,33
Чернівецький	75908	7	2468,93	3	2440,5	4,17
Шаргородський	113679	10	190,72			0,16
Ямпільський	78839	12	722,86	1	26,3	0,92
м. Вінниця	1250	11	178,97	1	3,8	1,45
Разом:		343	27353,26	13	6707,9	1,02
Всього Поділля	6090000	1363	449866,57	185	27293	8,07

Проводячи ранжування 64 районів Подільського регіону можна визначити, що у територіальному відношенні кількість заповідних об'єктів розподілено так: 1) до 10 заповідних об'єктів (18 районів); 2) 11-20 (20); 3) 21-30 (14); 4) 31-40 (7); 5) 41-50 (2); 6) 51-60 (1); 7) > 61 (2). Рівень заповідності територій районів Поділля (у % від загальної площі районів) розподілено так: катастрофічний – до 1% (22 райони); дуже низький – від 1% до 2% (14); низький – від 2% до 3% (8); задовільний – від 3% до 4% (4); добрий – від 4% до 10% (11); дуже добрий – від 10% до 15% (3); оптимальний – понад 15% (2). Розподіл заповідних об'єктів за площею такий: 1) до 1 га (514 об'єктів); 2) 1-5 га (250); 3) 5,1-10 га (110); 4) 10,1-25 га (140); 5) 25,1-50 га (98); 6) 50,1-100 га (81); 7) 100,1-250 га (69); 8) 250,1-500 га (40); 9) 500,1-1000 га (25); 10) 1000,1-2500 га (19); 11) 2500,1-5000 га (14); > 5000,1 га (4).

Аналізуючи просторову структуру територій і об'єктів ПЗФ екомережі Поділля в розрізі адміністративних районів доречно відмітити, що високий рівень заповідності мають придністерські, товтрові й бузькі ландшафтні райони регіону, низьку – вододільні та надзаплатно-терасові, які мають значне аграрне й гірничо-промислове використання. До заплатних і надзаплатно-терасових ландшафтних комплексів приурочені майже всі гідрологічні і більша частина загальнозоологічних й орнітологічних заповідних об'єктів [1-3,5,6]. Серед об'єктів поліфункціонального призначення тут можна виділити РЛП “Мальованка”. До схилових, плакорних і вододільних ландшафтних комплексів, які займають 2/3 території Поділля, приурочені більшість геологічних, значна частина лісових, ландшафтних і ботанічних заповідних об'єктів та всі (87) парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. Більшість з яких приурочена до схилових і каньйоноподібних місцевостей. Серед об'єктів поліфункціонального призначення тут можна виділити РЛП-и “Дністровський каньйон” і “Мурафа” та перспективні “Дністер” і “Лядова”. До останцево-вододільних, товтрових та горбогірних ландшафтних комплексів приурочена частина ПЗ “Медобори” з філіалом “Кременецькі гори”, майже вся господарська зона НПП “Подільські Товтри”, перспективний РЛП “Мурафські Товтри”, де охороняються унікальні ландшафти Товтр та частина ботанічних і лісових заповідних об'єктів. В розрізі фізико-географічного районування високу заповідність території мають Західно-Подільська, Придністерсько-Східно-Подільська і північна частина Середньобузької височинних областей. Низьку – Мале Полісся, Північно-Західно-Придніпровська, Північно-Східно-Придніпровська й середня частина Середньобузької височинних областей [1, 4].

Аналізуючи функціональну структуру територій і об'єктів ПЗФ Поділля доречно відмітити: 1) низьку частку заповідних територій поліфункціонального призначення (ПЗ, НПП, РЛП). Створення цих об'єктів у кожній фізико-географічній області регіону сприяло б збереженню раритетних видів, типових та унікальних природних комплексів, забезпечило б оптимальну репрезентативність ландшафтів і екосистем. Що дозволило б мати оптимізовану мережу природоохоронних територій, на базі яких можна організувати систему екологічного моніторингу; 2) низьку частку заповідних територій площею понад 500 га, які б виконували функції біоцентрів невиснажливої екомережі; 3) у структурі ПЗФ знаходиться велика кількість дрібних природоохоронних об'єктів, що не поєднані екокоридорами; 4) значні диспропорції функціональної структури і площ заповідних об'єктів ПЗФ адміністративних районів.

Висновки

ЕМ Поділля соціологічну функцію буде виконувати тоді, коли буде здійснена подальша оптимізація природно-заповідної мережі у напрямку: 1) створення нових природоохоронних об'єктів до показників 5-10% площі заповідних територій від загальної площі кожного району; 2) репрезентування кожної фізико-географічної області природним заповідником, НПП чи РЛП, що виконуватиме роль перспективних природних ядер для збереження біоландшафтного різноманіття регіону; 3) повного охоплення заповідними територіями всіх репрезентативних та унікальних природних і штучних ландшафтів з популяціями видів, угрупованнями та екосистемами, які мають офіційне міжнародне й державне (Червона книга МСОП, Європейський Червоний список, Червона і Зелена книги України, “червоні списки” міжнародних конвенцій і угод) та регіональне (Червона і Зелена книги Поділля, областей) біосологічне значення; 4) розроблення й ефективного впровадження заходів щодо усунення шкідливого впливу на об'єкти екомережі; 5) складання картосхем структури екомережі всіх 64 районів регіону; 6) формування перспективної регіональної екомережі, яка має стати полігоном для наукових цілей, екологічного моніторингу та бути частиною існуючої системи єдиного загального управління ПЗФ України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. В.Б. Леоненко, М.П. Стеценко, Ю.М. Возний. Додаток до атласу об'єктів природно-заповідного фонду України. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2003. – 119 с.
2. Екологічна безпека Вінниччини. Монографія. /За заг. ред. Олександра Мудрака. – Вінниця: ВАТ “Міська друкарня” – 2008. – 456 с.
3. Заповідні перлини Хмельниччини /під ред. Т.Л. Андрієнко. – Хмельницький: ПАВФ “Інтрада”, 2006. – 220 с.
4. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник. – К.: Знання, 2005. – 511 с.
5. П'ятківський І.О. Сучасний стан мережі природно-заповідного фонду та перспективи розвитку в Тернопільській області //Мат-и міжн. науково-практичної конференції “Охорона і менеджмент об'єктів неживої природи на заповідних територіях”. – Гримайлів-Тернопіль: “Джура”, 2008. – С. 259-264.
6. Реєстр природно-заповідного фонду Вінницької області., Вінниця, 2005.– 52 с.
7. <http://www.rada.gov.ua> – Природоохоронне законодавство України